

УДК: 929:025.17:027.54(477)
DOI: 10.20535/2020.213198

Тетяна Якубова,
Національна бібліотека України
ім. В. І. Вернадського,
Київ, Україна

УПРАВЛІННЯ ФОНДАМИ ВІДДІЛУ БІБЛІОТЕЧНИХ ЗІБРАНЬ ТА ІСТОРИЧНИХ КОЛЕКЦІЙ НБУВ, АТРИБУЦІЯ КНИЖКОВИХ ЗНАКІВ У МАТЕРІАЛАХ ДРУКОВАНИХ КАТАЛОГІВ

У статті висвітлюються проблеми управління фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, вивчення та атрибуції книжкових знаків з фондів цього відділу. Бібліотечні колекції та зібрання, що знаходяться у згаданому відділі, поділяються на бібліотеки духовних закладів дореволюційної Росії, бібліотеки вищих та середніх навчальних закладів Російської імперії, фонд дореволюційної релігійної та світської періодики, зібрання окремих видів документів. Друковані каталоги надають обширний книгознавчий матеріал щодо вивчення та атрибуції книжкових знаків з фондів зазначеного відділу.

Ключові слова: атрибуція, бібліотечні фонди, друковані каталоги, книжкові знаки, управління фондами.

Управління фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) є важливим питанням сучасного бібліотекознавства, книгознавства. Існує декілька варіантів визначення терміну «управління бібліотечним фондом». Найбільш вдалим та відповідним сьогодні є визначення М. Васильченка: «Управління бібліотечним фондом – це цілеспрямований вид діяльності, необхідний для повноцінного формування, збереження та ефективного використання бібліотечних фондів» (Васильченко, 1999). Процес управління фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ акумулює цілий ряд напрямів діяльності, що формують кінцеву ситуацію щодо стану фондів, їхньої кількісної та якісної характеристик. Процес управління фондами згаданого відділу НБУВ включає бібліотечну та науково-дослідну роботу.

Оцінюючи стан бібліотечних фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, наведемо бібліотекознавчі відомості щодо значних бібліотечних колекцій та бібліотек, які зберігаються у складі Відділу. У фондах згаданого відділу зберігається фундаментальна бібліотека університету Св. Володимира, яка була заснована одночасно з навчальним закладом у 1834 році, а студентський відділ – у 1863 році. До її складу увійшли різні книжкові зібрання. Її старіша частина –

Кременецька колекція, тобто бібліотека, яка належала Волинському ліцею (1805 – 1832) в Кременці, нараховує 34378 томів (24379 назв). У період 1834 – 1840 рр. університетська бібліотека збагатилася книжковими зібраннями, які були передані з Віленського університету (1579 – 1832) – 7554 томи (5387 назв), із Віленської римо-католицької духовної академії – 863 томи (231 назва), а також книгами, подарованими університету Санкт-Петербурзькою Ермітажною бібліотекою – 897 томів (611 назв). У 1842 – 1843 роках надійшло зібрання з ліквідованої у 1841 році Віленської медико-хірургічної академії – 17556 томів (12262 назв). Ці книжкові зібрання заклали основу фундаментальної бібліотеки, яка стала багатою книгами за всіма галузями знань. Головною частиною бібліотеки Волинського ліцею стала Королівська бібліотека («Collectio Regia») – відоме у XVIII столітті зібрання книг останнього польського короля Станіслава Августа Понятовського (1732 – 1798). Книжкове зібрання знаходилось у Варшаві під наглядом польського бібліографа Альбертранді, який склав систематичний каталог Королівської бібліотеки у 11 томах. Засновник Кременецької гімназії Т. Чацький у 1805 році купив у племінника померлого польського короля, князя Юзефа Понятовського Королівську бібліотеку. З Варшави книжкове зібрання було перевезене в Кременець, пізніше воно потрапило до Києва, де за ним збереглася назва «Королівська бібліотека» (Колесник, 1988). До складу фондів бібліотеки університету Св. Володимира входять також такі колекції та бібліотеки: колекція Ю. О. Яблоновського, колекція Микошевських, колекція Ф. Й. Мошинського, колекція Кременецького єзуїтського колегіуму, «Почаївська колекція», Кременецька «Нова колекція», Бердичівська колекція, бібліотека М. І. Костомарова, бібліотека М. Х. Бунге, бібліотека О. М. Лазаревського, бібліотека Хрептовичей, бібліотека І. О. Сікорського, «Роки» та «Отделы» фундаментальної бібліотеки. У склад фондів зазначеного відділу НБУВ входять такі книжкові зібрання, як бібліотека Київської 1-ї гімназії, бібліотека Колегії Павла Галагана. Також у фондах згаданого відділу зберігається бібліотека Київської духовної академії, бібліотека Києво-Печерської лаври та інші книжкові колекції. У відділі бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ зберігаються фонди літератури польською, французькою, німецькою мовами.

Відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій у Всенародній бібліотеці України (ВБУ) створено 4 грудня 1923 року. А. С. Криловський обійняв посаду завідуючого Київською (Подільською) філією. Сьогодні відділ бібліотечних зібрань та історичних колекцій – це науковий підрозділ, який здійснює наукові дослідження у галузі історії книги, історії бібліотечної справи, окремих бібліотечних зібрань та колекцій. У відділі запроваджено такі напрями діяльності, як збирання, зберігання та бібліотечно-бібліографічне опрацювання видань, що мають ознаки приналежності до певної колекції у період XVI – першої чверті XX ст.

У галузі науково-прикладної діяльності проводиться забезпечення наукової організації, функціонування та використання колекційних фондів НБУВ, введення їх у бібліографічний обіг (підготовка та видання наукових каталогів, ведення бібліографічних баз даних), створення резервних цифрових копій унікальних та рідкісних документів.

Проводиться збирання, зберігання та бібліотечно-бібліографічне опрацювання видань іноземними мовами без ознак приналежності до певної колекції періоду другої половини XVI – першої чверті XX ст.

Здійснюється обслуговування користувачів фондів зазначеного відділу НБУВ з залученням інформаційних ресурсів електронних каталогів програми ІРБІС. Проводиться робота щодо організації відповідних колекцій, їхнього належного зберігання, опису та використання. Проводиться робота зі створення різноманітних каталогів. Створюються бази даних періодичних видань, фондів іноземної літератури (німецької, французької, польської літератури), колекцій та зібрань, що зберігаються у відділі (бібліотека 2-ї київської гімназії, бібліотека Почаївського повітового училища, бібліотека Інституту шляхетних дівчат, родова бібліотека Урбановських та Стажинських, бібліотека Варвари Ханенко та ін.). Здійснюються заходи щодо комплектування фондів Відділу новими надходженнями, зокрема дарами, які задовольняють потреби наукової діяльності користувачів.

Одним із важливих складових елементів процесу управління фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ є їхнє наукове вивчення. У зазначеному відділі таке вивчення провадиться у двох напрямках: 1) вивчення наявних фондів; 2) вивчення думки користувачів фондами Відділу про стан інформаційних ресурсів Відділу, їх відповідність запитам користувачів.

У 2015 – 2019 роках співробітниками відділу проводились книгознавчі дослідження за науковими темами Інституту книгознавства НБУВ: «Історія книжкової культури в Україні: дослідження книжкових, музичних, образотворчих, картографічних пам'яток та історичних колекцій», «Атрибуція та експертиза різних видів книжкових пам'яток». Були надруковані такі наукові праці: *Заєць О. В. Особові та інституційні зібрання у складі історичної бібліотеки Києво-Печерської лаври у фондах Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського : монографія. – Київ: [б.в.]. 2018 – 240 с., Заєць О. В. Бібліотека Києво-Софійського кафедрального собору: історія формування та сучасний стан // Гілея: науковий вісник. – 2017. – Вип.126. – С.110 – 116, Заєць О. В. Приватні книжкові зібрання митрополитів і архимандритів у складі бібліотеки Києво-Печерської лаври // Гілея: науковий вісник. – 2017. – Вип.22. – С.56 – 65, Мяскова Т. Є. Бібліотечна діяльність Івана Васильовича Лучицького та історична доля його особової бібліотеки // Наукові праці Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського. – 2016. – Вип.44. – С.387 – 400, Мяскова Т. Є. Провенієнції на книгах з історико-культурного фонду «Віленська медико-хірургічна академія» Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського як джерело з вивчення історії формування фонду наукової бібліотеки академії // Рукописна та книжкова спадщина України – 2016 – Вип.20. – С.175 – 190, Мяскова Т. Є. Наукова спадщина Ореста Новицького у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського // Рукописна та книжкова спадщина України. – 2017.— Вип.21.— С.170—182, Мяскова Т. Є. Бібліотечна діяльність Дмитра Івановича Багалія та історична доля його особової бібліотеки // Рукописна та книжкова спадщина*

України – 2018. – Вип.22. – С.192 – 209, Якубова Т. А. Провенієнції видань із бібліотек Південної України – книгознавча складова фондів НБУВ // Вісник Книжкової палати. – 2016. – № 11. – С.44 – 48, Якубова Т. А. Провенієнції – елементи атрибуції колекції «Бібліотека Луцько-Житомирської семінарії» // Вісник Книжкової палати. – 2019. – №3. – С.47 – 52, Якубова Т. А. Атрибуція книжкових знаків на книгах Яна Снядецького (за матеріалами фонду відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ) // Вісник Книжкової палати. – 2019. – №6. – С.44 – 47 та ін.

У згаданому відділі НБУВ розробляються нові підходи з організації відкритого доступу до бібліотечних фондів, засобів оптимізації їхнього використання. Створюється потужний інформаційний простір завдяки організації у Відділі наукових заходів, зокрема Круглий стіл, присвячений 100 – річчю від заснування Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського та 80-річчю з Дня народження П. В. Голубуцького, у Книгознавчі читання, присвячені 200-річчю від часу заснування бібліотеки Київської духовної академії (1819 – 2019).

У Відділі проводиться робота, щодо організацій та презентацій книжкових виставок у читальному залі та віртуальних виставок на сайті Відділу. У 2015 – 2019 роках були підготовлені такі віртуальні виставки: *Твори Юліуша Словацького у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ, 170 років від дня народження Болеслава Пруса (1847-1912), Польськомовні видання творів Е. Ожешко XIX – початку XX ст. у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ (до 175 річчя від дня народження письменниці), Журнал «L'illustration» – джерело воєнної історії XIX – початку XX ст, Енциклопедія Самуеля Оргельбранда – оригінальне джерело вивчення історії України XVI-XVIIIст. (до 250-річчя від дня народження Самуеля Оргельбранда), Хрещення Київської Русі-України (за матеріалами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій НБУВ), Теологічні видання з фондів літератури французькою і польською мовами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, Праці першого ректора університету Св. Володимира Михайла Максимовича в бібліотечних зібраннях та історичних колекціях НБУВ, Вшанування 40-річчя творчої діяльності Івана Франка на сторінках часопису «Ілюстрована Україна», Науковий спадок Дмитра Івановича Багалія у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ (до 160- річчя від дня народження вченого), Книги з особової бібліотеки Варвари Миколаївни Ханенко у фондах Національної бібліотеки України імені В.І. Вернадського (до 165 – річчя від дня народження видатної українки), М.І. Костомаров – перший класик української історичної науки, Видання П.О. Куліша (1819 – 1897) в бібліотеці Київського університету Св. Володимира, 175 років від дня народження українського історика В.С. Іконникова (за матеріалами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ) та ін.*

Вивчення та атрибуція книжкових знаків є важливим напрямком наукової роботи відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. Друковані каталоги містять важливу книгознавчу інформацію щодо вивчення та атрибуції

книжкових знаків. Книжкові знаки фіксують зв'язок між примірником видання та його власником. Джерелознавчі відомості книжкових знаків важливі при відновленні складу бібліотек приватних осіб або установ, реконструкції книжкових зібрань, виявленні свідчень побутування та розповсюдження книг. Актуальним у науковому дослідженні книжкових знаків залишається їх виявлення, атрибуція, облік, систематизація, опис. У процесі книгознавчих досліджень книжкових знаків важливою залишається роль друкованих наукових каталогів.

Значний книгознавчий матеріал щодо вивчення та атрибуції книжкових знаків містить каталог Л. М. Дениско та Ю. К. Рудакової «Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського» (Дениско & Рудакова, 2017). Видання є результатом наукового дослідження книг із колекції рідкісних видань відділу стародруків та рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ). У каталозі вперше представлено зображення та опис екслібрисів різних видів, які засвідчують власність приватних осіб або різних приватних і державних установ на книги, які нині входять до названої колекції. Вперше презентовано описи книжкових знаків книгарень, книжкових складів, палітурних майстерень. Хронологічно каталог охоплює книжкові знаки XVII – XX, переважно XIX – XX ст. Знаки розподілено на шість розділів і подано за іменами власників чи назвами установ-власників у алфавітному порядку. Описи книжкових знаків супроводжуються даними про власника та його бібліотеку, інформацією про книги, на яких цей знак міститься. У першому, найбільшому розділі представлено 232 книжкових знаків, які засвідчували приналежність книжок 1999 приватним особам або родинам. Тут вміщено екслібриси відомих українських і польських письменників, науковців, педагогів, державних, громадських і культурних діячів, купців, поміщиків, чиновників, військових, служителів церкви. Також зафіксовано екслібриси представників аристократії, державних і церковних діячів, чиновників, науковців із Італії, Пруссії, Румунії, Саксонії, Словенії, Франції, Швейцарії, Шотландії. Для вивчення та атрибуції книжкових знаків видань з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (НБУВ) важливими є книгознавчі відомості цього розділу каталогу про екслібриси А. В. Антоновича, Б. Д. Грінченка, О. М. Лазаревського, О. С. Уварова, Г. О. Милорадовича, А. В. Кочубея.

У третьому розділі каталогу згруповано 50 книжкових знаків 22 різноманітних установ: бібліотек, наукових і навчальних закладів, товариств, музеїв. Переважають установи, що функціонували в Києві в XIX – на початку XX ст., але також представлені заклади, що діяли в XVII – XX ст. у Кам'янці-Подільському, Львові, Ніжині, Орші (Білорусь), Решелі (Польща), Москві, Санкт-Петербурзі, Берліні, Парижі.

Для вивчення та атрибуції книжкових знаків на книгах з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ важливою є книгознавча інформація цього розділу каталогу про книжкові знаки таких бібліотек: університету Св. Володимира, Л. Ізиковського, Н. Я. Кушнарської, Бердичівського монастиря, Українського Інституту Літератури імені Т. Г. Шевченка, Археографічної комісії ВУАН,

міжрайонного музею м. Біла Церква, Одеського університету, Всенародної Бібліотеки України, Державної історичної бібліотеки (Київ), Житомирської обласної бібліотеки, Історичного товариства Нестора Літописця, Кам'янець-Подільського Українського університету, Марксо-Ленінських Науково-Дослідних інститутів.

Вивченню та атрибуції книжкових знаків з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ сприяли матеріали каталогу одеських книгознавців О. В. Полевщикова, М. В. Алексєєнко, Г. В. Великодна «Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки» (Полевщикова, Алексєєнко & Великодна, 2017). Видання репрезентує вибрані книжкові знаки європейських бібліофілів у виданнях, що зберігаються в Науковій бібліотеці Одеського національного університету імені І. І. Мечникова. Каталог проілюстровано відбитками книжкових знаків власників книгозбірень (екслібрисами, суперекслібрисами, штампами та власницькими записами). В каталозі представлені фотографії власницьких записів Яна Баптиста Владислава Снядецького (1756 – 1830), які були зроблені на книгах у ХІХ ст.: «Jean Baptiste Sniadecki», «Joannis Sniaddecki», «John Sniaddecki». Ці матеріали важливі для вивчення та атрибуції автографів Я. Снядецького які зберігаються на книгах у фонді відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ. У матеріалах одеського каталогу зазначається, що особисте книжкове зібрання Яна Снядецького було передано його спадкоємцями бібліотеці Віленської медико-хірургічної академії у 1835 р. До книжкового дару входили близько 698 назв книг у 1416 томах ХVІ – ХІХ ст. латинською, польською, французькою, німецькою та англійською мовами. Після закриття Віленської медико-хірургічної академії у 1840 р. все її майно, у тому числі бібліотека, було розподілено між навчальними закладами Російської імперії, частина книг потрапила до бібліотеки Рішельєвського ліцею в Одесі.

Каталог Я. І. Бердичевського «Книжные знаки современников А. С. Пушкина» надає книгознавчі матеріали для вивчення та атрибуції книжкових знаків дворянства Російської імперії (Бердичевский, 1987). Каталог книжкових знаків сучасників О. С. Пушкіна відображає одну з частин книжкової виставки з фондів бібліотеки Київського музею російського мистецтва «Книжная Пушкиниана», яка була присвячена 150 річчю з дня загибелі поета. Видання вводить нас в коло бібліофілів, з якими спілкувався поет.

У каталозі представлений книжковий знак О. Л. Давидова – гербовий екслібрис з фамільним гербом Давидових, на якому міститься гасло: «Patriaethonos». Давидов Олександр Львович (1773–1833) – полковник Кавалергардського полку, з 1815 р. генерал-майор у відставці. Спілкування О. С. Пушкіна з О. Л. Давидовим відноситься до часу перебування поета в Одесі, Кишиневі, Кам'янці (маєток Давидових) у 1820 – 1824 рр.

Матеріали каталогу важливі для вивчення та атрибуції гербового екслібрису О. Л. Давидова, який міститься на книзі з фонду літератури французькою мовою відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ: *M. Gl. M. Gattel. Dictionnaire universel portatif de la Lanque française. – T.II. – P.: Lefèvre, 1813.*

Каталог «Видання з автографами українських діячів науки і культури: каталог колекції Національної історичної бібліотеки України» надає книгознавчі відомості про автографи на виданнях відомих в українській історії діячів із колекції науково-дослідного відділу стародруків, цінних та рідкісних видань Національної історичної бібліотеки України (Горська, 2018). У каталозі представлені фотографії атрибутованих автографів українських вчених: В. Б. Антоновича, В. Г. Ляскоронського, В. Іконникова. Фрагменти бібліотечних зібрань цих визначних українських вчених зберігаються у фондах відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ, тому книгознавча інформація каталогу має значення при дослідженні книжкових знаків вказаних книжкових зібрань.

Підсумовуючи представлену інформацію, можна зробити висновок: ефективне управління фондами відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ дає змогу організувати інформаційно-ресурсний простір для використання його потенціалу в науково-дослідній роботі, популяризації інформаційних ресурсів фондів у матеріалах наукових каталогів, віртуальних виставок, створення нових можливостей для покращення обслуговування користувачів завдяки використанню електронних ресурсів програми ІРБІС.

Видання з фондів відділу бібліотечних зібрань та історичних колекцій Інституту книгознавства НБУВ містять різні книжкові знаки які потребують вивчення та атрибуції. Тому друковані каталоги залишаються важливими у книгознавчих дослідженнях.

REFERENCES

- Бердичевский, Я. И. (Сост.). (1987). *Книжные знаки современников А.С.Пушкина: каталог выставки*. (Т. Н. Солдатова, Ред). Киев.
- Васильченко, Н. П. (1999). Библиотечные фонды: проблема терминологии. *Науч. и техн. б-ки*, 8, 15.
- Горська, Н. О. (Уклад.). Нац. іст. б-ка України, Н.-д. від. стародруків, цінних та рідкісних видань. (2018). *Видання з автографами українських діячів науки і культури: каталог колекції Національної історичної бібліотеки України*. (Вип.1). (О. І. Марченко, С. І. Смілянець, К. Г. Таранюк-Русанівський, Ред.). Київ: Вид. дім «Вініченко».
- Дениско, Л. М., & Рудакова, Ю. К. (2017). *Книжкові знаки на книгах із колекції рідкісних видань Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського*. Київ: НАН України, Нац. б-ка України ім. В.І. Вернадського.
- Колесник, Е. А. (1988). *Книжные коллекции Центральной научной библиотеки Академии наук УССР*. Киев: Наук. Думка.
- Полевщикова, О. В., Алексеенко, М.В., & Великодна, Г.В. (Упоряд.). Одес. нац. ун-т ім. І.І. Мечникова, Наук. б-ка. (2017). *Книжкові знаки європейських бібліофілів у колекціях університетської бібліотеки: альбом-каталог*. Одеса: Астропринт.

Tatiana Yakubova,
Vernadsky National Library of Ukraine,
Kyiv, Ukraine

Management of the collections of the Library Collections and Historical Collections Department of the National Library of Ukraine of V.I. Vernadsky, attribution of book marks in printed catalog materials

The article deals with the problems of managing the collections of the Library Collections and Historical Collections department of the Library's Institute of Book Studies of the Vernadsky National Library of Ukraine, the study and attribution of book marks from the funds of this department.

The library collections and collections in the aforementioned department are divided into libraries of spiritual institutions of pre-revolutionary Russia, libraries of higher and secondary educational institutions of the Russian Empire, fund of pre-revolutionary religious and secular periodicals, collection of certain types of documents. Printed catalogs provide extensive book material for the study and attribution of book marks from the holdings of that department.

Keywords: *attribution, book marks, fund management, library holdings, printed catalogs.*